

КО'Р ВА КО'РИШ ҚОБИЛИЯТИ ПАСТ БОЛАЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ РУHIЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Sultanov Sh.X.,¹ Gopurova G. F.,² Kurbaniyazova Sh.E.³, Abdulkasimov F.B.⁴, Babaev J. S.⁵

1. Tibbiyot fanlari doktori, 3-son terapevtik yo'nalishdagi fanlar kafedrasini mudiri Toshkent davlat stomatologiya instituti, shohrukh_73@mail.ru, +998935140552: <https://orcid.org/0000-0001-7364-7196>
2. Tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, 3-son terapevtik yo'nalishdagi fanlar kafedrasini dotsenti Toshkent davlat stomatologiya instituti, gulchehragopurova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7968-5732>
3. 3-son terapevtik yo'nalishdagi fanlar kafedrasini katta o'qituvchisi Toshkent davlat stomatologiya instituti, Shahida.kurbaniyazova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3062-9531>
4. Tibbiyot fanlari nomzodi, 3-son terapevtik yo'nalishdagi fanlar kafedrasini dotsenti Toshkent davlat stomatologiya instituti
5. 3-son terapevtik yo'nalishdagi fanlar kafedrasini assistenti Toshkent davlat stomatologiya instituti, jumabek.boboev@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4011-3790>

Annotatsiya. Keltirilgan maqolada ko'zi ojiz hamda tug'ma va ortirilgan sabablarga ko'ra ko'rish nuqsoni mavjud va zaif ko'ruvchi bolalarning yoshiga hos jismoniy, fiziologik va aqliy rivojlanishi, kognitiv faoliyatidagi o'ziga hosliklar, ularning psixologik hamda pedagogik bilimlarni olish holati va o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, ko'rish nuqsoni mavjud bolalarning rivojlanish va tarbiya jarayonlaridagi ahamiyatli nuqtalar qisqacha va umumiy tarzda yoritilgan.

Kalit so'zlar: tiflopsixologiya, ko'r bolalar, ko'rish qobiliyati zaif bolalar, ko'rish buzilishi, ko'rish nuqsoni mavjud bolalar.

Iqtibos uchun:

Sultanov Sh.X., Gopurova G. F., Kurbaniyazova Sh.E., Abdulkasimov F.B., Babaev J. S. Ko'r va ko'rish qobiliyati past bolalar rivojlanishining ruhiy xususiyatlari *Advanced Ophthalmology* 2023,5(5): 53-56.

ПСИХИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СЛЕПЫХ И СЛАБОЗРЯЩИХ ДЕТЕЙ

Султонов Ш. Х.,¹ Гопурова Г. Ф.,² Курбаниязова Ш. Э.,³ Абдулкасимов Ф. Б.,⁴ Бабаев Ж. С.⁵

1. Доктор медицинских наук, заведующий кафедрой Терапевтических предметов № 3, Ташкентский государственный стоматологический институт, shohrukh_73@mail.ru, +998935140552, <https://orcid.org/0000-0001-7364-7196>
2. Кандидат медицинских наук, доцент кафедры Терапевтических предметов № 3, Ташкентский государственный стоматологический институт, gulchehragopurova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7968-5732>
3. Старший преподаватель кафедры Терапевтических предметов № 3, Ташкентский государственный стоматологический институт, Shahida.kurbaniyazova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3062-9531>
4. Кандидат медицинских наук, доцент кафедры Терапевтических предметов № 3, Ташкентский государственный стоматологический институт,
5. Ассистент кафедры Терапевтических предметов № 3 Ташкентский государственный стоматологический институт, jumabek.boboev@bk.ru: <https://orcid.org/0000-0003-4011-3790>

Аннотация. В статье описаны соответствующее возрасту физическое, физиологическое и умственное развитие слепых и слабовидящих детей, обусловленное врожденными и приобретенными причинами, особенности познавательной деятельности, состояние усвоения ими психолого-педагогических знаний и особенности, а также важные моменты в Кратко и в общих чертах освещены развитие и воспитание детей с нарушениями зрения.

Ключевые слова: тифlopsихология, слепые дети, слабовидящие дети, нарушение зрения, дети с нарушением зрения.

Для цитирования:

Султонов Ш. Х., Гопурова Г. Ф., Курбаниязова Ш. Э., Абдулкасимов Ф. Б., Бабаев Ж. С. Психические особенности развития слепых и слабовидящих детей *Передовая офтальмология* 2023,5 (5): 53-56.

MENTAL FEATURES OF DEVELOPMENT OF BLIND AND VISUALLY VISUALIZED CHILDREN

Sultanov Sh.X.,¹ Gopurova G. F.,² Kurbaniyazova Sh.E.³, Abdulkasimov F. B.,⁴ Babayev J. S.⁵

1. Doctor of Medical Sciences, Head of the Department of Therapeutic Subjects № 3 Associate Professor, Tashkent State Dental Institute, shohrukh_73@mail.ru, +998935140552, <https://orcid.org/0000-0001-7364-7196>
2. PhD, Associate Professor, Department of Therapeutic Subjects № 3, Tashkent State Dental Institute, gulchehragopurova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7968-5732>

3. Assistant, Department of Therapeutic Subjects № 3, Tashkent State Dental Institute, Shahida.kurbaniyazova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3062-9531>
4. PhD, Associate Professor, Department of Therapeutic Subjects № 3, Tashkent State Dental Institute
5. Assistant, Department of Therapeutic Subjects № 3, Tashkent State Dental Institute, jumabek.boboiev@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4011-3790>

Annotation. The article examines the age-appropriate physical, physiological and mental development of blind and visually impaired children, due to congenital and acquired reasons, features of cognitive activity, the state of their assimilation of psychological and pedagogical knowledge and features, as well as important points in Briefly and generally outlined development and education children with visual impairments.

Key words: typhlopsychology, blind children, visually impaired children, visual impairment, visually impaired children.

For citation:

Sultanov Sh.X., Gopurova G. F., Kurbaniyazova Sh.E., Abdulkasimov F. B., Babaev J. S. Mental features of development of blind and visually visualized children *Advanced ophthalmology* 2023,5 (5): 53-56.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda 42 million ko'r va zaif ko'rish qobiliyatiga ega odamlar bor. Har yili bu ko'rsatkichning o'sishi kuzatilmoqda va o'sish yiliga 3–6% ni tashkil qiladi [1,2,3,5].

Bolalarda ko'rishning buzilishi irsiy, tug'ma yoki orttirilgan bo'lishi mumkin.

Tiflopsixologiya maxsus psixologiyaning bo'limi sifatida ko'rish qobiliyati zaif odamlarning aqliy rivojlanishini o'rganadi. Hozirgi vaqtda tiflopsixologiya nafaqat ko'r odamlarni, balki chuqur ko'rish qobiliyatiga ega odamlarni ham o'rganadi[1,2,3,4,8].

Tiflopsixologiya ko'rishda nuqsoni bo'lgan odamlarning rivojlanishining qonuniyatlari va xususiyatlarini, ushbu nuqsonning aqliy rivojlanishga ta'sirini, shuningdek, ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar rivojlanishining yosh jihatini o'rganadi[1,4,6].

Ko'zi ojiz bola dunyoni boshqacha idrok qiladi va ko'rish qobiliyatiga ega odamlarga qaraganda turli xil bilish usullaridan foydalanadi. Ularning yordami bilan bilish amalga oshiriladigan funktsiyalarning butun tizimini qayta qurish amalga oshiriladi. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning aqliy rivojlanish jarayoni ham o'ziga xos bo'ladi[1,3].

Ikki-uch oydan keyin patologiya chuqur ko'rish qobiliyati buzilgan chaqaloqda sezilarli darajada namoyon bo'la boshlaydi. Bolalar harakat qobiliyatlarini o'zlashtirishda tengdoshlaridan orqada qolishadi. Ularning tafakkuri sekin rivojlanadi va ob'ektiv harakatlarni o'zlashtirishga urinishda qiyinchiliklar paydo bo'ladi.

Vizual funktsiyaning pasayishi aqliy, jismoniy va hissiy rivojlanishga salbiy ta'sir qiladi. Bu past harakatchanlik, past kayfiyat, chekinish tendentsiyasida namoyon bo'ladi va bu boshqa bolalar va tengdoshlar bilan aloqalarni e'tiborsiz qoldirishga olib keladi. Shartsiz refleksli ekspressiv harakatlar qayg'u, g'azab, quvonch va boshqalar bilan birga keladi, zaiflashgan shaklda chuqur ko'rish buzilishi holatlarida paydo bo'ladi[1,2].

Ko'rish qobiliyati past bo'lgan ko'r bolalar va ko'rish qobiliyati zaif bolalar gaplashayotganda ko'rish qobiliyatiga ega odamlarga ko'pincha g'alati tuyuladi, chunki ular suhbatdoshga «taqlid» qilishadi. Bu suhbatdoshni ko'rish istagidan kelib chiqadi va agar u orqaga chekinsa, bolalar uning orqasidan harakat qilishadi[2,3].

Ko'r tug'ilgan odamlarda xayoliy fikrlashning rivojlanishida kechikish va harakatdagi qiyinchiliklar mavjud. Ammo ba'zi aqliy faoliyatlar, masalan, diqqat, mantiqiy fikrlash, nutq, xotira normal rivojlanadi. O'rganish, o'ynash, kundalik hayotda qiyinchiliklar, noaniqlik, passivlik, o'zini izolyatsiya qilish yoki asabiylashish tendentsiyasi, qo'zg'aluvchanlik, tajovuzkorlik bilan bog'liq buzilishlar mavjud.

Bola qanchalik kechroq ko'rish qobiliyatini yo'qotsa, og'zaki tavsiflar orqali qayta yaratilishi mumkin bo'lgan vizual tasvirlar hajmi shunchalik katta bo'ladi. Agar siz vizual xotirani rivojlantirmasangiz, vizual tasvirlar asta-sekin o'chiriladi. Ko'r bolalarning normal aqliy faoliyati eshitish, vosita, teri va boshqa analizatorlarga tayanadi. Ularga asosan kompensatsiya jarayonida etakchi bo'lgan ixtiyoriy diqqat, fikrlash, nutq va mantiqiy xotira rivojlanadi[7,9].

Ko'rish qobiliyati zaif bolalar uchun cheklangan va buzilgan g'oyalar, xotira jarayonlari, fikrlash jarayonlari va kosmosda orientatsiya sekinlashadi. Ko'pgina ko'rish qobiliyati zaif odamlar rangni idrok etishda zaiflashgan. Ular shuningdek, izolyatsiya, negativizm, asabiylashish bilan ajralib turadi va bularning barchasi muvaffaqiyatsizliklar bilan bog'liq[7].

Ko'rishning jiddiy buzilishida tahlil qiluvchi tizimlar o'rtasidagi munosabatlarning qayta tuzilishi sodir bo'ladi: ko'rish bo'lmasa, tashqi ma'lumotlar analizatorlar — eshitish, hidlash, teginish va boshqa saqlanib qolgan sezuvchanlik turlari orqali olinadi. Ko'rlikda buzilmagan analizatorlarning diskriminativ sezgirligi normal ko'rish sharoitlariga qaraganda ancha tez va samaraliroq rivojlanadi. Bu ko'r odamlar o'zlarining hayotiy faoliyatida eshitish, teginish va hidni ko'rish qobiliyatidan ko'ra ko'proq va kuchliroq ishlatishlari bilan izohlanadi — bu o'ziga xos sezgirlikni oshirish samarasini beradi[1,4,7].

Orientatsiya faoliyatida bolaning hayotining birinchi kunlaridan boshlab ko'rish etakchi rol o'ynaydi. Ko'rishning buzilishi, ayniqsa, taxminiy qidiruv faoliyatini sezilarli darajada murakkablashtiradi, chunki dastlab faoliyat kashfiyot xarakteriga ega («Bu nima?» Reflekslari) [2,3].

Oddiy maktabda ko'rish qobiliyati zaif bolalar doskada yozilgan narsalarni ko'ra olmaydilar. Bunday hollarda, bunday bolalar tezda charchashadi, bu esa

ko'rishning yanada pasayishiga, shuningdek, aqliy va jismoniy faoliyatning pasayishiga yordam beradi. Davlat maktabida o'qiyotganda, ko'rish qobiliyati zaif bolalar bir qator qiyinchiliklarga duch kelishadi: idrokning noaniqligi va sekinligi tufayli ob'ektlarning xarakterli tashqi belgilarini tanib olishda qiyinchiliklar; O'xshash harflar va raqamlar qatorlarini ajratishdagi qiyinchiliklar hisoblash va o'qishni o'zlashtira olmaslikka olib keladi[8,10].

Ko'zi ojizlar maktabida o'qiyotganda maxsus optik vositalar qo'llaniladi: maxsus ko'zoynaklar, kontaktli linzalar, kattalashtiruvchi ko'zoynaklar, proyektorlar, yuqori yorug'lik, katta hajmdagi darsliklar yoki ko'zi ojizlar va ko'rlar uchun Brayl alifbosida yozilgan kitoblari[1,2,6,7].

Ko'rlik va chuqur ko'rishning buzilishi kognitiv faoliyatning barcha turlarida og'ishlarni keltirib chiqaradi. Qabul qilingan ma'lumotlarning miqdori kamayadi va sifati o'zgaradi[6,8].

Natija. Og'ir emotsional holatlarning paydo bo'lishida 4–5 yoshda paydo bo'ladigan, o'smirlik davrida o'zlarining nuqsonlarini tushungan va boshdan kechirgan oddiy tengdoshlaridan farqini tushunish va tanlashda cheklovlarni bilish alohida o'rin tutadi.

Kattalardagi orttirilgan ko'rlik bilan chuqur stressli holat yuzaga keladi. Yaqinda ko'rish qobiliyatini yo'qotgan odamlar, shuningdek, o'z-o'zini hurmat qilishning pasayishi, intilishlarning past darajasi va xatti-harakatlarning aniq depressiv tarkibiy qismlari bilan ajralib turadi[9].

V. F. Matveev oilada ko'r yoki zaif ko'ruvchi bolani tarbiyalash uchun uch xil noqulay sharoitlarni aniqlaydi:

1. Haddan tashqari himoyalani, bu davrda bola yumshoq muhitda o'sadi, qiyinchiliklardan himoyalani va tengdoshlaridan ajratiladi. Uning tashabbusi va mustaqillikka intilishi bostiriladi.

2. "Oila kumiri" — bunda oila a'zolarining barcha e'tibori bolaga qaratiladi va uning jismoniy nuqsoni boladan yashiriladi.

3. Bolaning ehtiyojlari va manfaatlariga befarqlik, befarqlik, shafqatsizlik, uning jismoniy zaifligini eslatishda namoyon bo'ladigan ortiqcha himoya va e'tiborsizlik[8,9].

Ko'rlar, shuningdek, bola uchun xavfli bo'lgan xususiyatlariga ega bo'lgan narsalar bilan to'ldirilgan noma'lum, o'rganilmagan bo'shliqdan qo'rqish bilan ajralib turadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda fobiyalar (yolg'iz qolishdan qo'rqish, begona odamlarning ko'rinib turishi va boshqalar), boshqalar bilan munosabatlarda ishonchsizlik va ehtiyotkorlik hissi paydo bo'ladi[6,7,9].

Xulosa: Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi boshlang'ich maktab o'quvchilarida o'quv faoliyatini shakllantirish uzoq va mashaqqatli jarayondir. Bu jarayonning asosi bilimlarni ongli va ixtiyoriy egallashga tayyorgarlikni shakllantirishdan iboratdir. Maktab yoshiga kelib, ko'r va ko'rish qobiliyati zaif bemor bolalarda psixogen kelib chiqishga ega bo'lgan individual patoxarakterologik xususiyatlar paydo bo'lishi mumkin. Bu holatni bolaning o'z imkoniyatlarini past baholashi va o'z imkoniyatlariga ishinish kuchining pastligi bilan ifodalash mumkin. Shuningdek ko'zi ojiz va ko'rish o'tkirligi past bo'lgan bolalar va o'smirlardagi pataxarakterologik buzilishlar va kognitiv faoliyatdagi cheklovlar o'rtasidagi bog'liqlik bugungi zamonaviy tibbiyot uchun yechilishi lozim bo'lgan muammolardan biridir. Ko'zi ojiz va ko'rishda nuqsoni bor bolalarni ijtimoiy va ruhiy tomonlama tarbiyalash amalga oshirilishi kerak bo'lgan muxim masalalardan biridir.

ADABIYOTLAR/REFERENSES

1. Прокопенко Н.П. «Теоретическое осмысление психологической реабилитации слепых и слабовидящих детей в условиях коррекционного образовательного учреждения» Филологические науки. Вопросы теории и практики, no. 10–2 (64), 2016, pp. 196–198. [Prokopenko N. P. «Teoreticheskoye osmysleniye psixologicheskoy reabilitatsii slepых i slabovidyayshix detey v usloviyax korrektsionnogo obrazovatel'nogo uchrejdeniya» Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki, no. 10–2 (64), 2016, pp. 196–198 (In Russ)]
2. Катасонова А. В. Эффективность нейропсихологической коррекции у детей младшего школьного возраста с олигофренией легкой степени //Вестник психиатрии и психологии Чувашии. — 2015. — Т. 11. — № . 3. — С. 69–82. [Katasonova A. V. Effektivnost' neyropsixologicheskoy korrektsii u detey mladshogo shkol'nogo vozrasta s oligofreniyey legkoy stepeni //Vestnik psixiatrii i psixologii Chuvashii. — 2015. — T. 11. — № . 3. — S. (In Rus)]
3. Дилафруз Абдураззок Кизи Уролова, Жумабек Сагдугаевич Бабаев, and Бегзод Орипович Убайдуллаев. «Клинические характеристики когнитивных расстройств при гипертонической болезни» Scientific progress, vol. 2, no. 5, 2021, pp. 504–512. [Dilafruz Abdurazzok Kizi Urolova, Jumabek Sagduggayevich Babayev, and Begzod Oripovich Ubaydullayev. «Klinicheskiye karakteristiki kognitivnyx rasstroystv pri gipertonicheskoy bolezni» Scientific progress, vol. 2, no. 5, 2021, pp. 504–512. (In Russ)]
4. Степанов К. В. Особенности смысловой сферы подростков-сирот с минимальным нарушением интеллектуальных функций //Вестник Тверского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. — 2020. — № . 2. — С. 54–63. [Stepanov K. V. Osobennosti smyslovoyu sfery podrostkov-sirot s minimal'nym narusheniyem intellektualnyx funktsiy //Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Pedagogika i psixologiya. — 2020. — № . 2. — S. 54–63(In Russ)]
5. Бабаев Ж. С., Ашуров З. Ш. Комплексная оценка когнитивных нарушений у детей и подростков с легкой степенью олигофрении //Антология российской психотерапии и психологии. — 2019. — С. 114–115. [Babayev J. S., Ashurov Z. Sh. Kompleksnaya otsenka kognitivnyx narusheniy u detey i podrostkov s legkoy stepenyu oligofrenii //Antologiya rossiyskoy psixoterapii i psixologii. — 2019. — S. 114–115. (In Russ)]
6. З.Ш. Ашуров, Л. Ш. Шадманова, Ж. С. Бабаев Синдром тревоги и депрессии во взаимосвязи со статусом курения и употреблением алкоголя в популяции студентов-медиков//Антология российской психотерапии и психологии-2019-ст113–114. [Z. Sh. Ashurov, L. Sh. Shadmanova, J. S. Babayev Sindrom trevogi i depressii vo vzaimosvyazi so statusom kureniya i upotrebleniyem alkogolya v populyatsii studentov-medikov//Antologiya rossiyskoy psixoterapii i psixologii-2019-st113–114.]

7. Султанов, Ш., Бабаев, Ж., Гопурова, Г, Оролова, Д. За счет смешанного-комбинированного применения психоактивных веществ модификационный синдром приобретенной зависимости принципы профилактики и лечения: сравнительный анализ. Медицина и инновации, 2021. 1(4), 78–86. [Sultanov, Sh., Babayev, J., Gopurova, G, Orolova, D. Za schet smeshannogo-kombinirovannogo primeneniya psixoaktivnykh veshchestv modifikatsionnyy sindrom priobretennoy zavisimosti printsipy profilaktiki i lecheniya: sravnitelnyy analiz. Meditsina i innovatsii, 2021. 1(4), 78–86 (In Russ)]
8. Староверова М. С. Медико-психологическая коррекция при легком когнитивном расстройстве в детском возрасте //Проблемы интеграции и адаптации детей и подростков с ограниченными психофизическими возможностями в социальной среде. – 2014. – С. 22–23. [Staroverova M. S. Mediko-psixologicheskaya korrektsiya pri legkom kognitivnom rasstroystve v detskom vozraste //Problemy integratsii i adaptatsii detey i podrostkov s ogranichennymi psixofizicheskimi vozmojnostyami v sotsialnoy srede. – 2014. – S. 22–23. (In Rus)]
9. Строгова С. Е. и др. Психометрическая оценка интеллектуального дефекта при разных вариантах детской шизофрении //Вопросы психического здоровья детей и подростков. – 2015. – Т. 15. – №. 1. – С. 5–13. [Strogoва S. Ye. i dr. Psixometricheskaya otsenka intellektualnogo defekta pri raznykh variantax detskoй shizofrenii //Voprosy psixicheskogo zdorov'ya detey i podrostkov. – 2015. – T. 15. – №. 1. – S. 5–13. (In Rus)]